

Иқтисодий ўсишнинг умумий тавсифи ва неокейнсча моделлари.

1. Иқтисодий ўсиш тушунчаси ва ўлчаниши.

Иқтисодий ўсиш тўлиқ бандлилик шароитига мос келувчи потенциал ишлаб чиқа-риш даражасини узок муддатли кўпайиши тенденциясини англатади.

Иқтисодий ўсиш жами таклифнинг ўсишини ёки бошқача айтганимизда, ҳақиқий ва потенциал ЯИМ ҳажмининг ошишини билдиради. Иқтисодий ўсиш муаммосини ўрганиш натижасида реал ишлаб чиқариш тизими дуч келувчи - чекланган ресурслардан самарали фойдаланиш муаммосига ечим топилади.

Биринчи усулда иқтисодий ўсиш реал ЯИМ ни ўтган даврга нисбатан ўзгариши сифатида аниқланади ва мамлакатнинг умумиқтисодий имкониятлари динамikasини аниқлаш учун ишлатилади.

Бунда жорий йилдаги реал ЯИМ (Y_t) ҳажмининг базис йилдагига (Y_{t-1}) (асосан олдинги йилга) нисбатан фоиз кўринишидаги ўсиши аниқланади:

$$\Delta Y = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \times 100$$

2. Иқтисодий ўсиш омиллари икки гуруҳга ажратилади.

Биринчи гуруҳ омиллари иқтисодий ўсишни физик (ашёвий) жиҳатдан таъминлайди. Бу гуруҳга ишлаб чиқариш омиллари киритилади:

- табиий ресурслар сони ва сифати;
- меҳнат ресурслари сони ва сифати;
- асосий капитал ҳажми;
- технологиялар ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш;
- жамиятда тадбиркорлик малакаларининг ривожланиши даражаси..

Агар иқтисодиётнинг қисқа муддатли ҳолати кўпроқ ялпи талаб билан белгиланса, узок даврга иқтисодиётнинг ривожланиши кўпроқ ишлаб чиқариш имкониятлари билан белгиланади. Шу сабабли иқтисодий ўсишни моделлаштиришда диққат марказида реал сектор туради.

Иккинчи гуруҳга омиллари жамиятдаги иқтисодий ўсиш потенциални юзага чиқариш имконини берувчи омиллар – талаб ва тақсимот омиллари (билвосита омиллар) киритилади:

- бозорнинг монополлашуви даражасини пасайиши;
- иқтисодиётдаги солиқ муҳити;
- кредит-банк тизими самарадорлиги;
- истеъмол, инвестиция ва давлат харажатларининг ўсиши;
- экспорт ҳажмининг ўсиши;
- иқтисодиётда ишлаб чиқариш ресурсларини қайта тақсимлаш имкониятлари;
- даромадларни тақсимлашнинг шаклланган тизими.

Агар ўсиш қўшимча ресурсларни жалб этиш ҳисобига таъминланса ва жамиятдаги ресурслардан фойдаланишнинг шаклланган ўртача самарадорлиги даражасини оширмаса экстенсив иқтисодий деб аталади.

ЯИМнинг ўсиши иқтисодиётда банд бўлганлар сонидан юқори суръатга эга бўлса интенсив иқтисодий ўсиш рўй беради.

“Иқтисодий ўсишнинг интенсив типи ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошишига боғлиқ. У фойдаланилаётган ресурс бирлигига тўғри келадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, ишлаб чиқаришнинг техник хусусиятларини яхшилашни кўзда тутди. Бундай жарёнлар намоён бўлади:

- фан ва техника ютуқларидан фойдаланиш ва ишлаб чиқаришни янгилашда;
- ходимлар малакасини оширишда;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини ошириш, ассортиментини янгилашда”*

Иқтисодий ўсишнинг бу икки типи соф ҳолда рўй бермайди. Иқтисодий ўсиш уни таъминлашдаги интенсив ёки интенсив омилларнинг улуши даражасига қараб кўпроқ экстенсив, ёки кўпроқ интенсив бўлиши мумкин.

3. Иқтисодий ўсишнинг Е.Домар модели

Иқтисодий ўсиш моделлари ялпи ишлаб чиқаришнинг узоқ муддатли кўпайиши таклиф омилларига таянган ҳолда таҳлил этиш имконини беради.

Бошқа иқтисодий моделлар сингари иқтисодий ўсиш моделлари ҳам реал жараёнларни абстракт ва соддалашган кўринишда, шартли тарзда графикларда ва тенграмаларда акс эттиради.

Иқтисодий ўсишнинг кейнсча ва неокласик моделлари мавжуд. Кейнсча моделларнинг моҳияти қуйидагича:

1. уларнинг барчаси Кейнснинг ялпи талб тўғрисидаги бош ғоясига таянади. Яъни уларни тузишда муаллифлар иқтисодиётни узоқ муддатли мутаносиб ривожланишининг ҳал қилувчи шарти ялпи талабни ошириш деб қарашган;
2. иқтисодий ўсишнинг асосий омили инвестициялар ҳисобланади, бошқа ишлаб чиқариш омиллари эътиборга олинмайди;

Таклиф тенгласида инвестициялар ишлаб чиқариш омилларининг қанчага қўшимча ўсишини кўрсатади. Агар берилган шароитда инвестициялар I ўсса, ялпи ишлаб чиқариш ΔK α миқдорга ўсади:

$\Delta Y_s = \Delta K \alpha$, ΔK инвестициялар ҳисобига таъминланганлиги учун тенгикни:

$\Delta Y_s = I \alpha$ деб ёзиш мумкин. , бунда, α – капитал қуйилмалар

(инвестициялар)нинг чегаравий унумдорлиги. Агар бир йилда ялпи ишлаб чиқаришни 1 млрд. сўмга ошириш учун 4 млрд сўм инвестиция талаб этилса $\alpha = 0,25$ бўлади.

$\alpha = \Delta Y_s / I$ бир сўмлик инвестиция ҳисобига яратилган янги маҳсулот миқдорини кўрсатади.

2. Талаб тенгласи қуйидаги кўринишга эга

$\Delta Y_d = \Delta I (1/\mu)$, бу ерда $1/\mu$ – харажатлар мультипликатори,
 μ – жамғаришга чегараланган мойиллик.

Бу тенглама миллий даромад ΔY_d , ёки ялпи талаб қўшимча инвестицияларнинг мультипликатив кўпайишига тенг миқдорда ўсишини кўрсатади.

Даромадлар ва ишлаб чиқариш қувватларининг қўшимча ўсиш суръатлари тенглиги тенгламаси:

$$\Delta I (1/\mu) = I \alpha$$

Бу тенгламани ечиб суйидаги натижани оламиз:

$$\Delta I / I = \mu \alpha$$

$(\Delta I / I)$ – инвестицияларнинг йиллик ўсиш суръати бўлиб, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш ёрдамида тўлиқ бандлиликни таъминлаб туриш учун

$(\mu \alpha)$ миқдорга тенг бўлиши керак. Бундан хулоса шуки инвестицияларнинг мутаносиб ўсиш суръатига чегараланган мойиллик ва инвестицияларнинг унумдорлиги (капитал қайтими) даражаларининг ҳосиласи экан.

Агар $\mu = 0,2$ $\alpha = 0,4$ бўлса $\Delta I / I = 0,2 * 0,4 = 0,08$ ёки 8 %

Демаки инвестицияларнинг ўсиш суръати 8% бўлиши талаб этилади.

4. Иқтисодий ўсишнинг Р.Харрод модели

Агар Е. Домар ўз моделида инвестицияларни экзоген тарзда берилган миқдор дед олган бўлса Р.Ф. Харроднинг 1939-йилда ишлаб чиқилган иқтисодий ўсиш моделига акселератор принципи ва тадбиркорларнинг кутишига асосланган эндоген функцияси ҳам киритилди. Акселератор принципига кўра нафақат инвестициялар ишлаб чиқаришнинг ўсишини келтириб чиқаради, балки ишлаб чиқариш ва даромадларнингнинг ўсган ҳажми ҳам инвестиция жараёнларининг жадаллашишига олиб келади.

Р.Харрод ўз моделига уч тенгламани киритади:

- 1) кафолатланган ўсиш сурти тенгламаси;
- 2) ҳақиқий ўсиш суръати тенгламаси;
- 3) табиий ўсиш суръати тенгламаси.